

آرایه‌های ادبی

(بدیع)

دکتر علی ساجدی

مشهد

۱۳۸۵

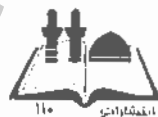

انتشارات

ساجدی، علی، ۱۳۳۶ -
آرایه‌های ادبی (بدیع) / علی ساجدی. - مشهد: انتشارات ۱۱۰ | صد و
۱۳۸۴
۱۵۰ ص.

ISBN: 964-96328-2-4 | ریال: ۱۲۰۰۰

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص ۱۵۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.
۱. بدیع. ۲. فارسی -- بدیع. ۳. معانی و بیان. الف. عنوان.
۱۶ آ / ۳۳۶۱ PIR
کتابخانه ملی ایران
۴۲ / ۰ فا ۸
۴۱۱۵۵-۸۴-۸۴ م

نام کتاب: آرایه‌های ادبی

نویسنده: علی ساجدی

ناشر: انتشارات ۱۱۰

چاپ: چاپخانه دقت

طرح جلد: (کمال مظلوم) نشر انصار

قطع: وزیری

چاپ اول: ۱۳۸۵

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

صفحه آرای و حروفچینی: خدمات نشر علاقه‌مند ۰۹۱۵۵۱۱۱۴۲۱

قیمت: ۱۳۰ تومان

شابک: ۹۶۴-۹۶۳۲۸-۲-۴

مشهد: چهارراه شهدا - مقابل هتل الغدير - کوچه باغ نادری - مجتمع گنجینه کتاب

انتشارات استوار - تلفن ۷۲۷۷۲۸۴ - ۳ و ۲۲۳۲۵۶۲ - ۵۱۱

کلیه حقوق، برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۹
۱- سجع.....	۱۳
۱-۱- سجع متوازی:.....	۱۳
۱-۲- سجع مطرف:.....	۱۴
۱-۳- سجع متوازن:.....	۱۵
۲- ترصیع.....	۱۵
۳- جناس.....	۱۶
۳-۱- جناس تام:.....	۱۷
۳-۲- جناس ناقص (مخرف):.....	۲۰
۳-۳- جناس زاید:.....	۲۱
۳-۴- جناس مرکب:.....	۲۳
۳-۵- جناس لفظ:.....	۲۷
۳-۶- جناس مطرف:.....	۲۸
۳-۷- جناس مضارع و لاحق:.....	۲۹

- ۳۱ ۳-۸ - جناس خط:
- ۳۳ ۳-۹ - جناس قلب:
- ۳۳ ۳-۱۰ - جناس مزدوج (مکثر):
- ۳۵ ۳-۱۱ - جناس در کلام:
- ۳۵ ۴ - اشتقاق و شبه اشتقاق:
- ۳۸ ۵ - رد العجز علی الصدر:
- ۴۳ ۶ - رد الصدر علی العجز:
- ۴۴ ۷ - واج آرای:
- ۴۷ ۸ - اعنات (التزام):
- ۵۵ ۹ - طرد و عکس:
- ۵۷ ۱۰ - رد المطلع:
- ۶۰ ۱۱ - مبالغه، اغراق، غلو:
- ۶۲ ۱۲ - حرف گرای:
- ۶۵ ۱۳ - مراعات النظیر:
- ۶۷ ۱۴ - تضاد یا طباق:
- ۶۹ ۱۵ - تلمیح:
- ۷۳ ۱۶ - تسهیم:
- ۷۳ ۱۷ - براعت استهلال:
- ۷۵ ۱۸ - حشو:
- ۷۹ ۱۹ - ایهام:
- ۸۴ ۱۹-۱ - ایهام تناسب:
- ۸۷ ۱۹-۲ - ایهام تضاد:
- ۸۸ ۲۰ - تبادل:

۲۱ - استخدام	۸۹
۲۲ - مدح شبیه به ذم	۹۰
۲۳ - ذم شبیه به مدح	۹۱
۲۴ - اسلوب الحکیم	۹۲
۲۵ - حسن طلب	۹۲
۲۶ - لف و نشر	۹۴
۲۷ - تقسیم	۹۸
۲۸ - جمع	۱۰۱
۲۹ - تفریق	۱۰۲
۳۰ - تنسیق الصفات	۱۰۳
۲۱ - سیاقه الاعداد	۱۰۷
۳۲ - التفات	۱۰۸
۳۳ - حسن تعلیل	۱۱۰
۳۴ - مذهب کلامی	۱۱۲
۳۵ - سوال و جواب	۱۱۳
۳۶ - مشاکله	۱۲۰
۳۷ - حسن مطلع	۱۲۱
۳۸ - اقتباس	۱۲۴
۳۹ - تفاوت اقتباس و تلمیح	۱۲۶
۴۰ - تجرید	۱۲۷
۴۱ - تجاهل العارف	۱۲۹
۴۲ - ارسال المثل	۱۳۳
۴۳ - اضراب	۱۳۷

▣ آرایه‌های ادبی

۱۳۸	۴۴ - تضمین
۱۴۴	۴۵ - توصیل
۱۴۵	۴۶ - تفصیل
۱۴۵	۴۷ - افتنان
۱۴۶	۴۸ - تعمیم «معما گویی»
۱۵۰	کتابنامه

مقدمه

بلاغت و شیوا سخنی چاشنی گفتار و نوشتار است و این بلاغت و شیوا سخنی حاصل توجه شاعر و نویسنده است به زیبایی و آرایش کلام. هر شخصی که شروع به سخن گفتن می‌نماید سعی می‌کند سخنش به گونه‌ای زیبا و رسا باشد. برای همین گاه آن را با تشبیه و یا استعاره و کنایه و گاه با سجع و ترصیع و اشاره همراه می‌سازد این توجه به هنگام سخنرانی یا خطابه یا زمان نوشتن به مراتب بیشتر می‌شود. زیرا گوینده با ترفندهای مختلف می‌خواهد نظر مخاطب را به خود جلب کند و تحسین او را برانگیزد. علاوه بر این حس زیباگویی و زیبااندیشی در فطرت بشر است. از سخن شیوا و بلیغ احساس آرامش می‌کند و بر عکس در مقابل سخن مقید و تاهنجار احساس ناخوشی می‌کند و عکس العمل نشان می‌دهد.

از دیرباز علوم بلاغی - که شامل سه محبت بدیع، معانی و بیان می‌شود - مورد توجه و عنایت سخنوران و سخن‌اندیشان بوده است. شاعران و نویسندگان سعی کرده‌اند که در هنگام شاعری و نویسندگی از زیبایی‌های لفظی و معنوی بهره‌گیرند. سخن‌شناسان و نقادان هم در سنجش و نقد گفتار و نوشتار به آرایه‌های ادبی و استفاده بهینه از آن توجه خاصی داشته‌اند. سرچشمه‌ی فیاض بلاغت و شیوا سخنی کلام وحی است و سخنوران هم هر کدام با کلام وحی انس بیشتری داشته‌اند از این سرچشمه بهره‌ی بیشتری گرفته‌اند. شاعران و نویسندگان با آرایه‌های بدیعی سخن خود را هنرمندانه‌تر و عمیق‌تر می‌نمایند. ظاهر و باطن سخن خود را زینت می‌بخشند و گفتار خود را آسمانی می‌سازند. علم بدیع (آرایه‌شناسی) علم زیباشناسی است و زیبایی معلول تناسب و هماهنگی و

همگونی است در سخن و سخنوری هم چنین است. گاه این تناسب در کلام با هم‌گونی و هماهنگی ظاهری و لفظی ایجاد می‌شود و گاه با هماهنگی معنوی و چه بسا که تناسب با تضاد در کلمات و عبارت حاصل شود.

به هر حال علم بدیع به تفسیر آرایه‌های لفظی و معنوی می‌پردازد. آرایه‌های لفظی، آن‌هایی هستند که ظاهر لفظ را زینت می‌بخشند و ایجاد موسیقی ظاهری در کلام می‌نمایند.

اما آرایه‌های معنوی عمق و جان کلام را جلا می‌دهند و صیقل می‌بخشند. شاعر و نویسنده از طریق تناسب‌ها و روابط معنایی، کلامی هنرمندانه و برتر ارائه می‌دهد. سعی می‌کند که مخاطبش به درون و محتوا نفوذ کند و روابط معنایی کلمات را دریابد. برای شناخت آرایه‌های ادبی از دیر باز آثاری نگاشته شده است که گویا قدیمی‌ترین کتاب به زبان فارسی همان «ترجمان البلاغه» از محمد بن عمر الرادویانی است. که در قرن پنجم هجری می‌زیسته است.

کتاب دیگری که به شناخت و تبیین آرایه‌های ادبی پرداخته است «حذائق السحر فی دقائق الشعر» از رشید الدین وطواط شاعر و نویسنده نامدار قرن ششم هجری می‌باشد. رشید وطواط، مثال‌های ترجمان البلاغه را نمی‌پسندیده و به همین دلیل به نوشتن حذائق السحر پرداخته است اما در نوشتن کتابش از ترجمان البلاغه بهره‌های فراوان برده است.

کتاب حذائق السحر رشید وطواط اقبال اتمام یافت و بعدها همه‌ی کتبی که در علوم بلاغی قلم زده‌اند از آن سود برده‌اند. اما شاخص‌ترین اثری که در علم شعرشناسی نوشته شده است کتابی است از شمس الدین محمد قیس رازی از نویسندگان و سخن‌شناسان قرن هفتم هجری با عنوان «المعجم فی معاییر الاشعار العجم»، این کتاب دارای دو بخش است.

بخش اول در فن عروض و بخش دوم در معرفت قوافی و علم شعر. «المعجم»

مشهورترین کتابی است از گذشتگان که در علم بدیع و بیان و عروض و قافیه در دست است و کتابهای پیشین را تحت الشعاع خود قرار داده است.

بعد از «المعجم» هم کتابهای دیگری در موضوع آرایه‌شناسی و شعرشناسی نوشته شد از جمله کتاب «معیار جمالی» که در قرن هشتم به قلم شمس فخری اصفهانی به نگارش در آمده است.

معیار جمالی دارای چهار فصل است:

فصل اول در علم عروض فصل دوم در قوانین فصل سوم در علم بدایع الصنایع فصل چهارم در علم لغت فرس. در همان قرن هشتم نویسنده‌ی دیگری به نام شرف الدین حسن بن محمد رامی تبریزی کتابی نوشت به نام «حقایق الحذایق» که در حقیقت شرح و تفسیر حذایق السحر رشید الدین وطواط است.

«دقائق الشعر» عنوان کتاب دیگری است که علی بن محمد مشهور به تاج الحلاوی از دانشمندان قرن هشتم هجری، بر اساس حذایق السحر رشید وطواط نوشته است.

مالحسین واعظ کاشفی دانشمند و نویسنده‌ی اواخر قرن نهم و اوایل قرن دهم کتابی نگاشته به نام «بدایع الافکار فی صنایع الاشعار» واعظ کاشفی در نوشتن کتابش از آثار متقدمان به ویژه از «المعجم» سود برده است.

رضا قلی خان هدایت نویسنده‌ی عصر قاجار هم کتابی نوشت به نام «مدارج البلاغه» در این کتاب گاه نویسنده اشعار خود را به عنوان مثال برای آرایه‌ها ذکر نموده است.

«دره‌ی نجفی» اثر دیگری است در علم عروض و بدیع و قافیه به قلم نجف قلی میرزا «آقا سردار» که در سال ۱۳۳۰ هجری قمری نوشته شده است. نجف قلی میرزا سالی که سمت معاونت اداره‌ی مالیه فارس داشته است در خدمت فرصت الدوله شیرازی نیز برای کسب علم منطق و عروض و قافیه و بدیع نیز حضور می‌یافته است. «دره‌ی نجفی» آموخته‌های ادبی نجف قلی میرزا در شیراز است.

«فنون بلاغت و صناعات ادبی» اثر استاد جلال الدین همایی از بزرگان و اساتید

دانشگاه - که در روزگار ما به رشته‌ی تحریر در آمده است - نیز از کتبی است که در هنر سخنوری و آرایه‌ی‌شناسی مورد توجه است.

در این جا لازم است این نکته را یادآور شوم که بعضی از آرایه‌ها (صنعت‌ها) در حقیقت آرایه‌ی ادبی نیستند. بلکه تکلف و تصنع هستند، یعنی نه تنها باعث زینت کلام و اوج سخن نمی‌شوند، بلکه آن را تنزل می‌دهند شاعر تنها و تنها برای چنین آرایه‌ای خود را به سختی افکنده است و یک بیت گفته است تا چنین آرایه‌ای در کتابش باشد. آرایه‌ی ادبی زمانی آرایه است و باعث زینت کلام که به طور طبیعی از ذهن وقاد و بلند شاعر تراوش کند به ناچار چنین شعری بر دل مخاطب می‌نشیند و باعث فرح و نشاط شنونده می‌شود بعضی تکلفات را نمی‌توان آرایه دانست برای نمونه آرایه‌ی «توصیل» که در کتابهای بدیعی آمده است جز تصنع نیست. شاعر شعری می‌سراید که در آن همه‌ی حروف لبی هستند یعنی موقع خواندن تنها لب‌ها حرکت می‌کند.

یا «تفصیل» که عکس آن است و لب‌ها حرکت نمی‌کند. برای این گونه تکلف‌ها و تصنع‌ها ممکن است یک بیت یا دو بیت خود نویسنده‌ی کتاب برای نمونه ساخته باشد. شاعران برجسته و صاحب کمال خود را اسیر تکلفات و تصنعات نکرده‌اند بلکه به طور طبیعی مطالب عمیق بر طبع و روان و ذوق سرشار آنان جاری شده و در عین حال که بسیار طبیعی است مشحون است از زیبایی‌های کلام.

در این کتاب سعی شده است که به طور مختصر به شرح و توضیح آرایه‌های ادبی پرداخته شود.

بسیاری از مثال‌ها توضیح داده نشده است تا همواره باب بحث و گفتگو در کلاس باز باشد. خداوند بزرگ را سپاسگزارم و از درگاهش امید توجه و عنایت دارم.

علی ساجدی

زمستان ۱۳۸۴